

вільних, земельних, природоресурсних, природоохоронних правовідносин. Тому здається, що при вирішенні проблем співвідношення та взаємодії цивільного, земельного, природоресурсного і екологічного законодавства не може йти мова про пріоритетність одних норм над іншими, оскільки особливості землі як об'єкта правовідносин зумовлюють до застосування таких норм і методів правового регулювання, які в сукупності своїй забезпечуватимуть реалізацію суб'єктами їх прав на землю, захист їх законних інтересів відповідно до Конституції України. Тому з наукової точки зору можна вважати обґрунтованими висновки вчених, що специфіка регулювання земельного права полягає не в переключенні загальноприйнятих юридичних категорій і понять, а в особливій регламентації земельних відносин з використанням приватноправових і публічно-правових елементів і підходів¹.

Реформування земельних відносин шляхом запровадження приватної та інших форм власності на землю спричиняє поступову трансформацію радянських земельних, природоресурсних і екологічних правовідносин, які за своєю юридичною природою мали виключно публічний характер, у самостійний вид земельних, природоресурсних і екологічних відносин приватнопублічного характеру, що об'єктивно зумовлює необхідність перегляду традиційних і стереотипних доктринальних ідей, поглядів, концепцій на проблеми співвідношення і взаємодії цивільного, земельного, природоресурсного та екологічного законодавства, до розробки і впровадження у практику законотворення і правозастосування нових юридичних моделей правового регулювання майнових, земельних, природоресурсних, екологічних відносин шляхом реалізації норм, принципів, методів та механізму приватного і публічного права з метою забезпечення приватних та публічних інтересів у сфері використання та охорони землі, а також інших природних ресурсів, забезпечення сприятливого для людського життя навколишнього природного середовища.

¹ Див.: *Голіченко А. К., Козырь О. М.* Концепція федерального закона о земле // *Гос. и право.* - 1997. № 7. – 63.

Трибуна молодого вченого

Ю. С. Разметаєва, аспірантка Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Права людини: універсальність чи культурна особливість?

Універсальність прав людини передбачає декілька рівнів сприйняття. По-перше, спроможність їх бути необхідними та адекватними для будь-якої держави та суспільства. По-друге, ступінь змінюваності, пристосування прав при включенні до іншого культурного контексту, адже, як відомо, концепція прав людини — скоріше західна, ніж всесвітня, хоча й отримала широке розповсюдження. По-третє, сумніви щодо полікультурної цінності прав, пов'язані з твердженням про обумовленість ціннісної системи особливостями певного суспільства.

Полярними у цьому питанні є радикальний культурний релятивізм, згідно з яким культура — це єдине джерело чинності морального права чи норми, та радикальний універсалізм, який вважає, що культура не має жодного стосунку до чинності моральних прав чи норм¹. С. Добрянський наводить три основні підходи до проблеми універсальності прав людини — абсолютний універсалізм, поміркований універсалізм та культурний релятивізм². Якщо ж відкинути названі крайнощі, то між ними знаходиться

¹ Див.: *Антонович М. М.* Універсальність прав людини: проблеми визначення і тлумачення // *Часопис Київського ун-ту права.* – 2004. – № 4. – С. 46.

² *Добрянський С.* Права людини з позицій універсалізму та релятивізму // *Вісник Львівського ун-ту. Сер. юрид. Вип. 40.* – Л.: ЛДУ, 2004. – С. 3-5.

доволі широкий спектр поміркованих концепцій, які орієнтовно можна виокремити у дві групи. Сильний релятивізм вважає, що права людини переважно, але не завжди визначаються культурою або іншими обставинами. Згідно із слабким релятивізмом вважається, що універсальні права людини підлягають лише середньо визначеним культурним модифікаціям¹.

Окрім терміна «культурний релятивізм» використовуються ще «культурна відносність», «культурна особливість». Останній здається найбільш точним, оскільки не містить необхідності порівняння, тому надалі буде використовуватися саме він.

Права людини є універсальними цінностями для будь-якого суспільства громадянського типу, незалежно від національно-культурного контексту. Досить спірним є питання щодо існуючих у міжнародних документах формулювань прав та свобод людини і громадянина, оскільки при виробленні таких узагальнюючих юридичних положень неминуче виникає питання, з якої теорії прав виходити, які стандарти в цій сфері вважати за взірець. Проте труднощі нормотворчого процесу не виключають ідеї можливого використання прав людини як цінності для всього світу.

Насамперед, їх універсальність проявляється в тому, що вони виражають найбільш загальні, основні інтереси їх носіїв, інтереси, від яких індивід не може відмовитися, приміром, життя, свободу, власність. При всій культурній, релігійній, моральній та правовій різноманітності усі люди об'єднані приналежністю до людського роду як біологічні істоти, а також як особистості, які здебільшого цікавляться можливістю жити, здобувати і утримувати власність, а також вільно реалізовувати свої здібності. Звичайно, з цього правила бувають винятки, проте йдеться не про винятки, а про переважаючу тенденцію, про соціальні цінності, які поділяє більшість².

Права і свободи захищають людину від посягань з боку іншої людини, окреслюють їй той простір свободи, у якому рішення та

¹ Див.: *Донеллі Дж.* Права людини у міжнародній політиці / Пер. з англ. Т. Завалія. – Львів: Кальварія, 2004. – С. 53.

² Див.: *Утяшев М.М., Утяшева Л.М.* Права человека в современной России: Учебник для ВУЗов и средних учебных заведений. – Уфа: Полиграфкомбинат, 2003. – С.18.

дії інших носіїв прав не мають обов'язкової сили. Крім того, права і свободи людини і громадянина є засобом захисту від втручання держави в певні сфери суспільних відносин і відповідно засобом реалізації свободи індивідів. Права людини дистанціюють її від держави, завдяки їм людина самовизначається у сфері приватного життя, виборі переконань, ставленні до релігії, власності¹. При цьому вони надають можливість впливу з боку громадян на управління державою (наприклад, виборчі права) та прийняття політичних рішень (у громадянському суспільстві до процесу обговорення таких рішень через відповідні механізми включаються його члени, суспільні інституції).

Одним з проявів універсальності прав людини можна вважати те, що вони проголошують людину цінністю, виховують повагу однієї людини до іншої та почуття власної гідності. Людина, яка усвідомлено сприймає себе носієм прав і свобод, відчуває їх не як абстрактні можливості, а як підстави реалізації цих можливостей, захисту у випадку порушення або перешкодження здійсненню прав.

Права і свободи містять ідею рівності, надають людині можливість стати на одну сходинку з іншими людьми за рахунок володіння таким же обсягом основних прав, виключення дискримінації за розрізняльними характеристиками. Твердження, що через такі характеристики, як вік, стать, раса або походження, людина не має тих самих основних прав, що й представники інших груп, є несумісним із самою ідеєю прав людини².

Слід також сказати, що саме права людини є підставою взаємопорозуміння і взаємодії представників різних культур, і в цьому також проявляється їх універсальність. Оскільки права людини передбачають ставлення до кожного як до такого ж носія прав, то вони забезпечують сприйняття іншого суб'єкта відносин як рівного. Отже, вони виключають теорію «недолюдини», ставлення до інших членів суспільства тільки як до засобу реалізації своїх інтересів. Тому, наприклад, у громадянському суспільстві належність

¹ Основи демократії: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / Авт. колектив: М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.; За заг. ред. А. Колодій. – К.: Вид-во «Ай Бі», 2002. – С.198.

² Див.: *Донеллі Дж.* Вказ. праця. – С. 54–55.

людини до іншої соціальної чи етнічної групи, сповідування інших поглядів і переконань не може бути підставою для неповаги до неї. Права людини є нормативною формою вираження міри свободи індивідів, упорядкування їх зв'язків, координації їх поступків і діяльності, відвернення протиріч, конфліктів¹.

Потрібно зазначити, що неприйняття деякими державами універсальності прав як конкретних формулювань міжнародно-правових актів не виключає універсальності ідеї прав людини як міри її свободи та гідності. Ідея прав людини отримує сенс і значення саме тому, що мінімальний обов'язок, який їм відповідає, — це повага до прав іншого, тому власник прав завжди може бути впевнений в тому, що інші спробують вислухати та зрозуміти його. Таке ставлення до проблеми прав людини відповідає «тезі про права», запропонованій Р. Дворкіним. Ця теза передбачає визнання двох ідей, перша з них — ідея людської гідності, згідно з якою способи ставлення до людини, несумісні з визнанням її повноправним членом суспільства, є докорінно несправедливими. Друга — ідея політичної рівності, в якій стверджується, що більш слабкі члени політичної спільноти мають право на рівне піклування та повагу з боку своїх урядів, рівнозначні піклуванню та повазі, котрі забезпечили собі більш сильні члени суспільства².

Розглянемо основні аргументи, що наводяться на користь культурної особливості прав людини.

Перша і основна претензія, висловлювана до універсальності прав, полягає в їх західному походженні і неможливості внаслідок цього поширюватися на суспільства інших типів культур. Висловлюються думки, що цінності концепції прав особи — це цінності західного суспільства, а держави незахідної культури виступають проти визнання за концепцією універсального характеру і застосування положень про права і свободи особи, розроблених західними правознавцями, скрізь³. Більше того, заперечення універсальності прав засновується також і на жорсткому тиску західної (перш за все, американської) культури на інші цивілізаційні культури, з якого виростає прагнення до культурного та національного самоутвердження інших регіонів світу¹.

Тут є два заперечення, перше з яких полягає у тому, що, виходячи з наведеної позиції, усі досягнення західної цивілізації слід визнати такими, що не підлягають застосуванню суспільствами інших культур. Відповідно останнім потрібно відмовитися від «теорії відносності» А. Ейнштейна або просторово-часової моделі світу С. Хоукінга на підставі приналежності їх представників до західної цивілізації.

Друге заперечення засноване на тому, що в історичному процесі можна знайти чимало випадків поширення певного культурного явища за межі суспільства, у якому воно з'явилося. Прикладом може бути будь-яка з світових релігій, у тому числі іслам, прихильники якого найбільше відстоюють право не користуватися правами і свободами.

Ще один аргумент проти прав людини пов'язаний з тим, що вони претендують на роль єдиного консолідуючого явища. Проте альтернативи правам людини як універсальній, загальнолюдській цінності, знаходяться у сфері моралі та релігії, тобто лежать у неправовій площині. Разом з тим, існують певні труднощі сприйняття конкретних прав людини, які здебільшого пов'язані із застосуванням наявних міжнародних стандартів без відповідного співвіднесення з національним законодавством окремих держав, а також з відсутністю однозначного тлумачення змісту таких прав.

Деякі автори вважають, що проблему універсальності прав можна вирішити за рахунок визнання окремих відмінностей на рівні тлумачення, що надається останнім у певних національно-культурних межах². Проте результати тлумачення одного й того ж юридичного тексту можуть мати не просто різний, а й протилежний зміст, тому, здається, визнання культурних особливостей прав повинне відбуватися на іншому рівні — при їх здійсненні.

¹ Див.: *Тодыка О.Ю.* Народовластие в условиях глобализации: Монография / Под ред. А.В. Петришина. — Харьков: Право, 2005. — С. 51.

² Див., наприклад: *Рабинович П.* Права людини: діалектика універсалізації найменувань та урізноманітнювання змісту й меж // Вісник Акад. прав. наук України. — 2002. — № 3. — С.5-6.; *Антонович М.М.* Вказ. праця. — С. 47.

¹ Гражданское общество, правовое государство и право («Круглый стол» журн. «Гос-во и право» и «Вопр. философии») // Вопр. философии. — 2002. — №1. — С. 18.

² Див.: *Дворкін Р.* Серйозний погляд на права / Пер. з англ. А. Фролкін. — К.: Основи, 2000. — С. 284.

³ Див.: *Максименко В.А.* Права человека в различных правовых системах. Основные особенности и проблема универсальности: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01, — М., 2005. — С.153.

При розгляді проблеми універсальності прав людини не можна обійти питання їх обмеження. Тут слід розрізняти два поняття: перше — безпосередньо обмеження прав (як вилучення частини прав або частини певного права у їх носіїв), друге — обмеження у здійсненні прав (як повна або часткова неможливість реалізації певних прав). При цьому другий підхід до розуміння обмежень припускає, що усі права у повному обсязі їх належності залишаються у людини — носія прав, а припиняється тільки можливість їх реалізації. Такий вид обмеження може мати добровільний характер (коли людина відмовляється від здійснення права, наприклад, у справах приватного обвинувачення), а також характер вимушеного примусу. Випадки застосування останнього повинні бути чітко регламентовані законодавством.

Принцип прав людини базується на ідеї, що люди напевно найбільше придатні і в будь-якому випадку мають право вибирати для себе спосіб життя. Якщо азіати цінують сім'ю більше, ніж самих себе, вони здійснюватимуть особисті права, пам'ятаючи про значення сім'ї. Якщо вони цінують гармонію і порядок більше, ніж свободу, то будуть здійснювати свої громадянські свободи гармонійно й організовано. Такий вибір повинен поважатися. Але лише доти, поки залишається можливість вибору¹. Наведені приклади стосуються здійснення прав людини у різний спосіб, але не різних концепцій прав. Отже, вимоги до мусульманських жінок — від закриття обличчя до заборони брати участь у політичному житті держави — порушують права людини, якщо така ситуація не є результатом свідомого індивідуального вибору жінки, добровільної відмови від реалізації прав.

Слід зазначити, що Конституція України містить обидва поняття, пов'язані з обмеженням у правах. Зокрема, ч.2 ст. 64 проголошує, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. У той же час деякі статті, що стосуються окремих прав, містять умови обмеження саме в їх здійсненні. Приміром, ч. 3 ст.34 (право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію) передба-

¹ Див.: *Донеллі Дж.* Вказ. праця. – С. 183.

чає, що здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. У частині 2 ст. 35 (право на свободу світогляду і віросповідання) визначено, що здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Дещо інше формулювання має ч. 2 ст. 39 (право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації), у якій встановлено, що обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку — з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Видається, що більш точним за змістом є саме формулювання названих обмежень як обмежень у здійсненні (або реалізації) прав, оскільки навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану відбувається не тимчасове вилучення певних прав у громадян, а тимчасова неможливість їх використання у повному обсязі.

Отже, не обстоюючи універсальність конкретних формулювань прав людини, можна зробити висновок, що ідея, закладена у них, може претендувати на універсальність на підставі наведених вище властивостей прав і свобод. При цьому універсальність прав людини не є посяганням на культурну різноманітність, навпаки, це — підстава для міжкультурного діалогу, спосіб визначення тих ознак, які є загальними для його учасників.